

Н. М. Кунгер

ПАЛЕСКІЯ МАТЫВЫ Ё ПАЭЗІІ МІХАСЯ БАШЛАКОВА

Вобразны свет пісьменнікаў уяўляе сабой цэласную сістэму, у якой вылучаюцца дамінантныя кампаненты. Увесь змест трымаецца на гэтых кампанентах. Гэта пачатак, з якога вырастае творчая індывідуальнасць, стыль пісьменніка. Стыль – гэта “адзінства зместу і формы, пастаянна зменная адзінства жыцця і свядомасці, адэкватнае адзінства суб’екта і аб’екта, якое ўстанаўліваецца на супярэчлівым узаемадзеянні свядомасці і рэальнасці” [1, 18]. Мастак успрымае навакольны свет, пераасэнсоўвае яго.

У развіцці лірыкі выразна вызначаюцца пэўныя жанрава-стылёвыя пачаткі – эмацыянальна-выяўленчы, дыдактычна-павучальны, медытатыўны. Сучаснае мастацтва спалучае ўсе гэтыя кампаненты мастацкага мыслення. Паэтычная спецыфіка лірычнага мастацкага вобраза ё тым, што гэта вобраз перажывання. Паэт праз сябе гаворыць пра час.

Самым пашыраным жанрам беларускай паэзіі з’яўляецца элегія. Элегічна-журботныя матывы характэрны для творчасці кожнага паэта ё

пэўны прамежак яго жыцця. У творчасці М. Башлакова жанр элегіі таксама атрымаў своеасаблівую ідэйна-мастацкую эвалюцыю.

Але перш чым разглядаць творчасць М. Башлакова, неабходна звярнуцца да гісторыка-літаратурнага абгрунтавання жанру элегіі ў сусветнай літаратуры. Элегія, як ода і балада, таксама мае даўнюю гісторыю. Будучы плачам над нябожчыкам у самым пачатку, яна напоўнілася яшчэ ў часы старажытнасці новай змястоўнасцю – ператварылася ў твор-зварот да суайчыннікаў бараніць Радзіму ад ворагаў.

Элегія старажытнагрэчаскіх паэтаў Філета і Калімаха, рымлян Тыбула, Праперцыя і Авідзія поўнілася эратычным зместам.

Нарэшце з'явілася і філасофская элегія, узлётам якой сталі творчасць грэка Ксенафонта, а таксама цэлы перыяд у жыцці Рыма – I ст. да н. э., калі пала рэспубліка, а мастакі адышлі ад актыўнай грамадскай дзейнасці, паглыбіліся ў свет асабістага духоўнага жыцця, заняліся аналізам, ацэнкай індывідуальнага суму. Філасофская элегія антычных часоў была трывожнай па змесце.

У эпохі ўзвелічэння чалавека як асобы, культу яго высокіх магчымасцей элегія плённа развівалася ў многіх літаратурах краін Заходняй Еўропы: «Плеяда» ў Францыі, Спенсер у Англіі, Камознс у Партугаліі.

Класіцызм адкінуў элегію як камерны жанр, надаў перавагу ўрачыстай одзе і грамадзянскай сатыры, таму элегія заняпала ў XVII – пачатку XVIII стагоддзя.

Новы перыяд узлёту элегіі – сярэдзіна XVIII стагоддзя, дарамантызм (Юнг, Грэй, Блэр, Шэнстан і інш.). У гэты час з'явілася элегія «начных дум» і медытацый пра вечнае і часовае, хуткаплыннасць і нетрываласць чалавечага жыцця. Лірычны герой у такой элегіі адкрыўся чытачу ў песімістычным настроі, асобай, расчараванай у жыцці, якая не ў стане пераадолець разлад мары з рэчаіснасцю, перамагчы сваё нявер'е ў жыццё.

У рускай і беларускай нацыянальных літаратурах лёс элегіі звязаны з лёсам рамантызму і рамантыкаў, з вызваленчым рухам, адмаўленнем трагедыіных абставін, з нарастаннем пратэсту супраць сацыяльнага, а ў беларускай літаратуры – і нацыянальнага ўціску.

Пры рамантызме склаліся сузіральна-апісальная і філасофска-медытатыўная разнавіднасці элегіі. У гэты ж час жанр набыў адзнакі глыбокага псіхалагізму. Гэта ўсё здарылася, відаць, таму, што сваёй змястоўнасцю элегія адпавядала ўнутранай настроенасці рамантызму, давала паэтам магчымасць максімальна выказацца пра набалелае, адкрыць чытачу асабістыя перажыванні. Такім чынам, у эпоху рамантызму склаліся і аб'ектыўныя, і суб'ектыўныя ўмовы для актыўнага развіцця сумных элегічных твораў. Прычым ранейшая «жалобная» змястоўнасць жанру звязалася не толькі з асабістымі стратамі, а і са стратамі грамадска-сацыяльнага парадку. Рамантызм, як бачым, адрадіў у адначасе ўсе

разнавіднасці элегіі, яе змястоўнасці, якія ведала яшчэ старажытная літаратура, і адрадзіў не на працягу стагоддзяў, а ў кароткі, абмежаваны час. Нешта падобнае назіраецца і ў нашы дні, калі элегія, як і балада, як і іншыя традыцыйныя лірычныя і ліра-эпічныя жанры, таксама развіваецца паскорана, удасканальваецца, узбагачаецца і паглыбляецца новым, скандэнсаваным зместам.

Размова пра беларускую элегію была б няпоўнай без высвятлення праблем, звязаных са станаўленнем і развіццём медытатыўнай паэзіі. Аснову гэтай паэзіі складае павышаная рэфлексіўнасць, схільнасць да агульнай ацэнкі з'яў у святле такіх катэгорый, як жыццё і смерць, праўда і мана, свабода і рабства, хваляванне і спакой, вернасць, літасць, дабро і зло. На падобнай змястоўнай аснове нараджаецца павышаны рацыяналізм, неаддзельны ад зацікаўленасці навуковымі адкрыццямі, ад захопленасці навуковымі канцэпцыямі свету і чалавека. Філасофская лірыка як бы мабілізуе мастака слова на адкрыццё цэласнага жыцця, на выяўленне яго галоўных заканамернасцей. Паэты філасофскага складу мыслення жывуць клопатамі вялікага, перспектыўнага часу, глядзяць на сённяшні дзень як на пагранічча дня ўчарашняга з будучым.

Многія вершы Міхася Башлакова ўяўляюць эмацыянальныя развагі з сабой і іншымі па многіх вечных пытаннях, спробы разабрацца ў глыбіннай сутнасці рэчаў. Асаблівасцю медытатыўнай лірыкі паэта з'яўляецца таксама і яго ўменне самых звычайных рэчэй паставіць у кантэкст незвычайных і выкрасліць з іх глыбінны сэнс.

У філасофскай лірыцы зыходная жанравая форма – верш-разважанне, верш-спрэчка, верш-роздум. Усе гэтыя паняцці сінанімічныя, бо застаецца нязменнай галоўная сутнасць – паэту перш за ўсё хочацца пераканаць чытача ў правільнасці выказаных сентэнцый і вывадаў, зацікавіць яго пастаноўкай чарговай праблемы.

Лірыка медытатыўная з апорай на апісанне і выяўленне, апісальна-выяўленчая па сваёй сутнасці. Яна не прэтэндуе на шырокі ахоп рэчаіснасці, адлюстраванне падзей у комплексе, цэласнасці. Для яе дастаткова ўзяць факт і адкрыць у ім нейкую новую грань, павярнуць яго да чытача нейкай невядомай сутнасцю. Прастора ў такой паэзіі даволі звужаная і замкнёная. Апісальна-выяўленчая лірыка грунтуецца на майстэрстве дэталі, часткі, а не цэлага. Яна па-дзіцячаму непасрэдная, метафарычная. Яшчэ адзін варыянт медытатыўнай паэзіі можна назваць эталагічным, дыдактычным. Тут ужо на першым плане аказваецца думка, разважанне, пошук адказаў на складаныя праблемы, імкненне даць цэласную карціну рэчаіснасці, дайсці да самых патаемных сховаў чалавечай душы. Стыль – больш жорсткі параўнальна са стылем апісальна-выяўленчай разнавіднасці паэзіі. Філасофская лірыка эталагічнага характару, як і апісальна-выяўленчая, умела аперыруе мастацкай дэталлю, але заўсёды надае ёй шырэйшыя

абсягі. Яе задача заключаецца ў большай ступені не ў тым, каб нешта канстатаваць, назваць, занатаваць, а каб вывесці з канстатацыі замамернасьць, а дэталі ў ёй – толькі штуршкі для выканання падобнай задачы. Складзеная з асобных трапных назіранняў над рознымі выпадкамі чалавечага і прыроднага жыцця, яна вырастае ў аб’ёмную карціну свету, дзе ўсё знаходзіцца ў руху, пастаянна мяняецца, набывае новыя якасці, пераходзіць з адной формы ў другую, дзе няма выпадковасці, нішто не знікае бяследна, дзе, нарэшце, парадаксальнае аказваецца самым нармальным і гарманічным.

Верш-разважанне – асноўная жанравая разнавіднасць філасофскай лірыкі ў цэлым, але далёка не адзіная. Філасафічнымі могуць быць і традыцыйныя лірычныя жанры – ода, элегія, балада, санет, актава, эпітафія і інш. Карыстанне тым ці іншым з гэтых жанраў абумоўлена суб’ектыўнымі фактарамі, своеасаблівасцю індывідуальнага стылю мастака, шырынёй ці звужанасцю абсягаў яго мыслення, ступенню даверу.

Прадмет нашага даследавання – творчасць Міхася Башлакова, у якой звязаны ў адзінства многія фактары. Пафас, светапогляд, прынцыпы пісьма, разнавіднасці вобраза, жанры – залежаць ад індывідуальнага погляду на рэчаіснасць. Наватарства Міхася Башлакова заключаецца ў яго далейшым руху па шляху паглыблення традыцыйнай элегічнай змястоўнасці ў рамантычным і сентыменталісцкім варыянце, у тым, што паэт надае шматграннасць і маштабнасць зместу, разнастаіць традыцыйнае элегічнае пачуццё, пераасэнсоўвае традыцыйныя рамантычныя вобразы, ставіць побач з імі наватарскія. Асаблівасцю творчасці Міхася Башлакова стаў гуманізм. Ён яскрава вылучаецца ў вобразах роднага Палесся. Паэт верыць у перамогу добра, адсюль гэтая замілаванасць, разважлівасць, апісальнасць:

Вечарэе Палессе. І туманяцца рэкі.

І сутонні паромы павольна рыпяць.

І дзявочыя песні далятаюць аднекуль.

І агні ў шызах далях таёмна гараць.

На зялёных лугах ходзяць вольныя коні.

Галасы перапёлак у жыцце густым.

На бяргавых ля хат уздыхаюць гармоні.

І плыве над зямлёй маладзік малады [2, 29].

Паэзія Міхася Башлакова – гэта паэзія медытатыўнай элегіі, якая з’яўляецца элегіяй актыўнай думкі, напружанага перажывання. Медытатыўнасць – найбольш выразная, дамінантная рыса суб’ектыўнага роду літаратуры. Лірыка можа быць пераважна скіравана да самааналізу, утрымліваць у сабе эмацыянальную ці мысліцельную рэфлексію. Менавіта рэфлексія думкі і пачуцця аўтара, іх рух, змены складаюць адметнасць лірыкі як роду літаратуры. Патрэбна адзначыць, што медытатыўнасць па-рознаму ўвасабляецца ў творах: гэта і эмацыянальнасць, і апісальнасць

з адзнакамі медытатыўнасці, і чыстая медытацыя. Часта ў такой паэзіі лірычны герой непасрэдна выяўляе свае пачуцці з пэўным элементам разважлівасці, ці аказваецца поўнасьцю падуладны самарэфлексіі, ці разважае пра лёс грамадства, выказвае свае філасофскія погляды на жыццё і смерць.

Таму пераважным жанрам творчасці Міхася Башлакова становіцца элегічна-філасофскі верш. Гэта не проста элегія – гэта элегія эпохі, у якой даюцца смутныя развагі аб лёсе свайго часу, пакалення, з якім звязаны паэт, сваёй краіны. Можна сказаць, што паэт працягвае традыцыі нацыянальнай элегіі. У М. Багдановіча ёсць знакаміты цыкл “У зачараваным царстве”, Міхась Башлакоў таксама звяртаецца да мінуўшчыны з пазіцыі свайго часу. І няхай яго творы не сабраны ў пэўны цыкл, але адвечныя вобразы роднага Палесся паўстаюць у вершах “Журавель”, “Чмель”, “Шэрая чапля”, “Лясун”, “Узвіжанне”, “Крумкач”, “Дуб”, “Радаўніца” і інш. Чытаючы гэтыя творы, адчуваеш сувязь з роднай зямлёй, казачнасць мінулага, клопат за будучыню.

У цёмным восеньскім бары
Над векавым пагоркам
Крумкач крумкача ўгары
Пранізліва і горка.

Вякі, як чорныя чаўны,
Праз нетры праплываюць.
І сосны звоняць, як званы,
Над вечаровым граем [2, 43].

У гушчары ля самага балота
Жыве лясун, ссівелы і стары.
Замшэла барада, нібы калода.
Сярмяга яго сплецена з кары.

Ні промень не праб’ецца. Ні прахожы
Не пройдзе тут. Не любіць ён людзей.
Ён з раніцы да вечара варожыць
На чорнай застаялае вадзе [2, 39].

Патрэбна адзначыць, што Міхась Башлакоў умела выкарыстоўвае словы, якія маюць колеры. Такія словы служаць для перадачы ўнутранага стану лірычнага героя, адлюстроўваюць настрой самога аўтара, дапамагаюць паэту трапіць перадаць стан прыроды, грамадства. Як сцвярджаюць даследчыкі, “на выбар пэўнага колеру ўплывае шэраг свядомых і падсвядомых фактараў: наяўнасць уласцівых беларускаму менталітэту сімвалічных колераў; змест, ідэя, задачы твора; адметнасць мастацкага светабачання

творцы; псіхічны і нават фізічны стан мастака; канкрэтная жыццёвая сітуацыя, у якой пісаўся твор” [3, 25].

Так, у вершы “Верасень” па законах кантрасту ў адным чатырох-радкоўі, паэт супастаўляе светлы і змрочны колер, светлы і сумны настрой:

Ліст залаты на срэбнай павуціне
Гайдаецца над цёмнаю вадой.
І восень у зялёных вершалінах
Вавёркаю мільгае маладой [2, 42].

І працяг разважанняў, пошукаў сябе ў вершы “Зялёная восень”:

То жоўты лісток, то зялёны лісток...
Вось так і душа мая колеру рознага –
То светлы радок, то самотны радок,
То змрочны і стылы, калі восень позняя [2, 40].

Восень – гэта не толькі пара згасання, развітання з радасцямі лета ці пара скасавання разнастайных фарбаў жыцця і трагедыйнай аднаколернай спустошанасці, не толькі, урэшце, антыпод’ясны. У адпаведнасці з аптымістычнай канцэпцыяй свету Міхась Башлакоў лічыць восень парою, калі адбываецца пераадоленне суму, бяды, настрою згасання, калі пад жоўтымі фарбамі яшчэ бачацца весялейшыя, зялёныя, калі смутак і сум тактоўна і ненавязліва выпяняюцца мужнай верай у тое, што не ўсё яшчэ страчана. «Элегія восені» ў паэта – гэта элегія перамогі светлага пачатку над змрочным. Таму не выпадкова, што вобраз восені паўстае ў яго лірыцы ў кантэксце не толькі вобраза вясны, але і вобраза сонечнай арбіты. У многіх творах на тэму восені паэт увогуле адмаўляецца ад восеньскага настрою.

Міхась Башлакоў выразна ўсведамляе цяжкасць жыццёвых сцэжак, лёсу Палесся і папярэджвае будучыя пакаленні, што можа стацца з тым народам, які адрачэцца ад роднай хаты, памяці продкаў. Вобраз маці, вобраз роднай зямлі з’яўляюцца дамінуючымі ў творчасці паэта. Аўтар ставіць знак роўнасці паміж паняццямі: Радзіма – народ – мова – маці.

“Маці”, “Матчыны грыбы”, “Сказала маці” – гэта вершы-замалёўкі. Для Міхася Башлакова вобраз маці – накірунак, які дапамагае ісці па свеце, рухацца наперад. Нават словы, голас, рухі маці могуць адрадыць да жыцця. Маці надае сілу, натхненне:

Сказала маці: “Не аглядайся,
Як з хаты выйшаў...”
Сказала маці: “Хутчэй вяртайся,
Паспеюць вішні...” [2, 26].

А ў самой сляза з вачэй
Цячэ паволі.
Душу самотай апячэ,
Агорне болем [2, 15].

Амаль кожны верш Міхася Башлакова насычаны медытатыўнасцю: і пейзажныя замалёўкі, і маналогі, і лірыка кахання маюць абавязковы выхад з асабістага пачуцця на ўсеагульны драматызм і трывогу. Паэт пакутуе ад таго, што яго родная зямля стала ахвярай экалагічнай катастрофы. Адчуваецца любоў да роднай мовы, да роднай прыроды, да блізкіх людзей. Аўтар просіць прабачэння ў сваіх землякоў за тое, што “надрыўна крычаць жураўлі”, “душа паплыла, як лісток”, за “ўсплёскі атручаных вод”, “здзічэлыя палі”, за тое, што:

Над Айчынай, над роднаю мовай
Палынее чарнобыльскі шлях... [2, 80].

Працяг чалавечага болю, болю за Айчыну мы назіраем і ў вершы-звароце, вершы-маналогу “Буслы чарнобыля”. Верш пабудаваны такім чынам, што адказы на адно-адзінае пытанне суправаджаюцца шматкроп’ямі. Душа разрываецца, не знаходзіць выхаду, пакутуе і плача. Ад людскіх слёз, ад гора чарнеюць белыя птушкі Палесся – буслы:

Вы вясну на Палессе прыносілі,
Майстравалі буслянкі да вечара...
І калі нас з тых вёсак вывозілі,
Вы кружылі ў небе знявечаным...
Клекаталі ўслед нам сіратліва
Над пустымі бязлюднымі вёскамі.
Вашы белыя, белыя крылы
Ад бяды пачарнелі чарнобыльскай... [2, 71].

Кожны паэт – сын свайго часу і сваёй зямлі. Зямля ў Міхася Башлакова адна – Беларусь, з яе непаўторна-дзівосным багаццем фарбаў і гукаў. Гэта крыніца багатай вобразнасці, міфалагічнасці, гістарычнай спадчыны. Магчыма, адсюль і цяга паэта да гістарычных асоб, да пастаноўкі сацыяльных праблем у творах. Ужо самі назвы гавораць за сябе: “Падарожжа з Міколам Гусоўскім”, “Размова з Янкам Купалам”, “Маленне Кірыла Тураўскага”, “Сустрэча з Адамам Міцкевічам”.

Аднак самае галоўнае ў жыцці паэта – Палессе і яго людзі. У вершах, прысвечаных ім, Міхась Башлакоў выступае як тонкі лірык, паказвае незвычайнасць рэальнай жыцця, своеасаблівасць светаўспрымання, нацыянальны характар. Аўтар здолеў прайсці ад простага назіральнасці за рэчаіснасцю да глыбокага асэнсавання пэўных яе праяў. У паэта ёсць вершы “Дзед Фядос” і “Пчалаяр”, у якіх ён адчуў сябе маленькай часткай прыроды, якая знаходзіцца ў непарыўнай еднасці і гармоніі з наваколлем, дзе чалавек не супрацьстаіць прыродзе:

У Ліплянах зайду да знаёмага дзеда,
Пра жыццё запытаю ў яго.
Дзед дастане кісет, згорне дзед цыгарэту,
Памаўчыць... і ўздыхне: “Нічаго...” [2, 33];

Калісьці жыў у вёсцы дзед Мікола,
Для ўсёй акругі борці ён рабіў.
Раіліся над ім, звінелі пчолы.
Кідалі цень высокія дубы [2, 34].

Ствараецца ўражанне, што творы Міхася Башлакова сапраўды народныя, расквечаныя славянскай вобразнасцю, насычаныя мелодыкай, узятая са старажытных песень. Яны ўспрымаюцца як фрагменты біяграфіі адной душы – душы паэта і душы лірычнага героя, усяго беларускага народа, які знаходзіць апору ў адзінстве ўсяго чалавецтва і прыроды.

Літаратура

1. Андраюк, С. А. Да пытання аб індывідуальным стылі пісьменніка / С. А. Андраюк // Стыль пісьменніка: рэд. В. В. Барысенка, П. К. Дзюбайла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – С. 3–18.
2. Башлакоў, М. Матчыны грыбы перабіраю / М. Башлакоў. – Мінск: Ураджай, 2000. – 86 с.
3. Русілка, В. В. Каляровая палітра паэм Якуба Коласа “Новая зямля” і “Сымон-музыка” / В. В. Русілка // Роднае слова. – 1993. – № 11. – С. 25–29.